

СПРЯМОВАННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Афанасьєва Н.Є.* , Ступіна В.О.**

*канд. психол. наук, доцент кафедри загальної психології,

Університет цивільного захисту України (м. Харків),

**ст. лаборант кафедри економічної безпеки,

Харківський національний університет внутрішніх справ

Актуальність проблеми полягає в тому, що в усьому світі зростає кількість неповнолітніх з девіантною та делінквентною поведінкою. Крім соціально-психологічних, економічних та політичних умов, на цей процес впливають внутрішні особистісні фактори. Тобто у структурі особистості з'являються такі утворення, які й обумовлюють розгортання форм поведінки, що відхиляються.

Девіантна, або поведінка, що відхиляється, - поняття соціально-психологічне, тому що позначає відхилення від прийнятих у даному конкретно-історичному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків і висловлень. Інакше кажучи, це порушення поведінки, не обумовлені нервово-психічними захворюваннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема неповнолітніх правопорушників достатньо всебічно досліджувалася вітчизняними психологами. Так, предметом досліджень була типологія підлітка-правопорушника (А.Г. Ковальов, Ю.А. Скроцький і ін.), вплив факторів зовнішнього середовища на формування особистості правопорушника (Н.А. Коновалів, В.Я. Семке й ін.), особливості правопорушень при різних типах психопатії й акцентуації характеру (А.А. Олександров, А.Е. Лічко й ін.) та ін. Але мінливі політичні, соціально-економічні умови життя в Україні постійно ставлять нові проблеми перед дослідниками даної проблематики.

Метою нашої статті є висвітлення результатів дослідження особливостей спрямованості підлітків із протиправною і нормативною поведінкою. Як досліджувані нами були обрані підлітки чоловічої статі, що знаходяться на обліку в дитячій кімнаті міліції (20 чоловік), і підлітки, що не знаходяться на обліку в дитячій кімнаті міліції (20 чоловік). Вік досліджуваних 14 - 15 років. Ті неповнолітні, що знаходяться на обліку, - це підлітки з делінквентною і девіантною поведінкою. Хоча ми припускаємо, що підлітки, які не знаходяться на обліку у міліції, також можуть робити асоціальні вчинки, але для рішення завдань дослідження, ми виділили їх у групу з нормативною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до об'єкта, предмета, цілей і завдань дослідження, нами були обрані наступні психодіагностичні методики: методика ціннісних орієнтацій М. Рокіча, модифікований Л.Н.Собчик колірний тест Люшера (КТВ). Для статистичної обробки результатів ми використовували критерій кутового перетворення Фішера.

Для дослідження ціннісних орієнтацій досліджуваних нами використовувалася методика М.Рокіча. Результати представлено в таблицях 1, 2.

Таблиця 1.

Вибір термінальних цінностей підлітками (%)

№	Високий ранг		Р	Низький ранг		Р
	Делінквенти	Правослухняні		Делінквенти	Правослухняні	
1	20,1	25,7	-	51,3	45	-
2	40,4	35,3	-	20,1	35,3	-
3	82,3	60,2	0,05	0	10,1	-
4	20,1	30,8	-	20,1	20,1	-
5	20,1	20,1	-	40,3	40,3	-
6	51,3	47,2	-	10,1	33,5	0,05
7	40,4	30,8	-	20,1	30,8	-
8	40,4	45	-	20,1	15,4	-
9	40,4	40,4	-	30,8	25,7	-
10	40,4	45	-	40,4	20,1	0,05

Продовження таблиці 1

№	Високий ранг		P	Низький ранг		P
	Делінквенти	Правослухняні		Делінквенти	Правослухняні	
11	10,1	35,3	0,05	51,3	35,3	-
12	20,1	35,3	-	30,8	25,7	-
13	30,8	25,7	-	40,4	35,3	-
14	30,8	25,7	-	40,4	20,1	0,05
15	40,4	63,2	0,05	30,8	25,7	-
16	20,1	15,3	-	63,2	51,3	-
17	30,8	10,1	0,05	40,4	75,8	0,01
18	0	20,1	0,05	70,3	55,2	-

Таблиця 2.

Вибір інструментальних цінностей підлітками (%)

№	Високий ранг		P	Низький ранг		P
	Делінквенти	Правослухняні		Делінквенти	Правослухняні	
1	82,3	40,4	0,01	0	20,1	0,05
2	82,3	55,2	0,05	0	10,1	-
3	30,8	35,3	-	51,3	35,3	-
4	30,8	63,2	0,01	20,1	15,3	-
5	20,1	35,3	-	40,4	30,8	-
6	30,8	51,3	0,05	30,8	35,3	-
7	10,1	15,3	-	70,3	51,3	-
8	51,3	25,7	0,05	30,8	30,8	-
9	40,4	40,4	-	30,8	30,8	-
10	30,8	20,1	-	20,1	35,3	-
11	10,1	10,1	-	10,1	51,3	0,01
12	30,8	10,1	0,05	30,8	55,2	0,05
13	30,8	55,2	0,05	30,8	5,6	0,05
14	30,8	30,8	-	40,4	35,3	-
15	30,8	35,3	-	63,2	30,8	0,01
16	40,4	35,3	-	30,8	45	-
17	0	40,4	0,01	70,3	30,8	0,01
18	42,8	20,1	0,05	40,4	45	-

Для систематизації отриманих результатів ми розділили всі ранги на три групи: перша - це ранги з 1 по 6 (високі); друга - з 7 по 12 (середні); третя - з 13 по 18 (низькі). Тепер проаналізуємо, які ж саме термінальні цінності (тобто цінності-цілі) вибирали досліджувані й чому.

Для делінквентних підлітків основними цінностями-цілями є: здоров'я (фізичне й психічне) - 82,3%; любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною) - 51,3%. Для правослухняних підлітків - щасливе сімейне життя - 63,2%; здоров'я - 60,2%.

Найменш значимими цінностями цілями для делінквентів є: впевненість у собі - 70,3%; щастя інших - 63,2%; продуктивне життя - 51,3%; активне діяльне життя - 51,3%. Для правослухняних підлітків - творчість - 75,8%; впевненість у собі - 55,2%; щастя інших - 51,3%.

Значимі розходження на $p \leq 0,05$ рівні отримано між досліджуваними випробуваних таких цінностей як: любов - правослухняні підлітки частіше ставили цю цінність на останні місця в ранжируванні; пізнання, воля - делінквентні підлітки частіше ставили ці цінності на останні місця в ранжируванні; щасливе сімейне життя, впевненість у собі, продуктивне життя - правослухняні підлітки частіше ставили ці цінності на перші місця в ранжируванні.

Таким чином, можна говорити про те, що цінності-цілі у правослухняних і делінквентних підлітків суттєво розрізняються. Для делінквентів є значущими здоров'я, любов; менш значущими - пізнання, воля. Для правослухняних підлітків значущими - щасливе сімейне життя, здоров'я, впевненість у собі, продуктивне життя; менш значущою є любов.

Вибір інструментальних цінностей (цінності-засоби) більшою мірою обумовлений індивідуальними особливостями кожного досліджуваного. Для делінквентів пріоритетними цінностями-засобами є: акуратність, охайність - 82,3%; вихованість - 82,3%; освіченість - 51,3%. Для правослухняних підлітків - життєрадісність - 63,2%; тверда воля - 55,2%; вихованість - 55,2%; незалежність - 51,3%.

Найменш значимими цінністями-засобами для делінквентів є - ефективність у справах - 70,3%; непримиренність до недоліків у собі й інших - 70,3%; широта поглядів - 63,2%; високі запити - 51,3%. Для правослукняних підлітків це: сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів - 55,2%; самоконтроль - 51,3%; непримиренність до недоліків у собі й інших - 51,3%.

Значимі розходження виявлені нами у виборах наступних цінностей-засобів: акуратність ($p \leq 0,01$); вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки ($p \leq 0,05$) вірогідно частіше на перші місця ставили делінквенти. Життєрадісність ($p \leq 0,01$), незалежність ($p \leq 0,05$) - правослукняні підлітки. Отримані також достовірні розходження на $p \leq 0,01$ рівні в ранжируванні такої цінності, як самоконтроль. Правослукняні підлітки вибирали її на останні місця вірогідно частіше делінквентів.

Таким чином, можна говорити про те, що засоби досягнення цілей істотно розрізняються у делінквентних та правослукняних підлітків. Для делінквентів це: акуратність, вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки. Для правослукняних випробуваних - життєрадісність, тверда воля, вихованість, незалежність.

Для вивчення особливостей емоційного відношення до соціально значимих понять використовувалася методика КТВ. Результати дослідження представлені в таблицях 3, 4, 5, 6.

Таблиця 3.

Колірні асоціації делінквентів до соціальнозначущих понять (%)

Поняття	КОЛЬОРИ							
	1	2	3	4	5	6	7	0
Родина	0	30,0	0	60,0	0	10,0	0	0
Дружба	10,0	20,0	0	30,0	20,0	10,0	0	10,0
Я сам	0	20,0	50,0	30,0	0	0	0	0
Я через 5 років	10,0	20,0	10,0	0	10,0	0	10,0	40,0
Любов	0	0	50,0	10,0	20,0	20,0	0	0
Насильство	0	0	0	0	0	20,0	70,0	10,0

Таблиця 4.

Колірні асоціації правослухняних підлітків
до соціальнозначущих понять (%)

Поняття	КОЛЬОРИ							
	1	2	3	4	5	6	7	0
Родина	0	20,0	5,0	60,0	5,0	10,0	0	0
Дружба	25,0	40,0	10,0	10,0	10,0	5,0	0	0
Я сам	25,0	25,0	10,0	10,0	15,0	10,0	0	5,0
Я через 5 років	20,0	15,0	10,0	5,0	15,0	15,0	0	10,0
Любов	0	0	80,0	10,0	0	5,0	0	5,0
Насильство	0	0	0	0	0	10,0	80,0	10,0

Поняття «родина» у більшості досліджуваних делінквентів (90%) асоціюється з основними кольорами, серед яких переважають жовтий (60%) і зелений (30%) кольори. Ці кольори означають позитивний настрій, пошук вірних шляхів рішення проблем, самоствердження за допомогою сімейних, родинних відносин. Відношення до даного поняття позитивне.

У 85% правослухняних підлітків поняття «родина» асоціюється з основними кольорами, серед яких переважає жовтий колір (60%), що символізує потребу в перспективі й надію на краще. Відношення до даного поняття позитивне.

Поняття «дружба» у 60% делінквентів асоціюється з основними кольорами, у 40% - з додатковими, серед яких переважають жовтий (30%), зелений (20%) і фіолетовий (20%), що вказує на бажання самоствердитися у дружбі, справити враження, прагнення до яскравих подій. Відношення до даного поняття в цілому позитивне.

У 85% правослухняних досліджуваних дане поняття асоціюється з основними кольорами, у 15% - з додатковими, серед яких переважають зелений (40%) і синій (25%) кольори. Це означає позитивне відношення, бажання визнання, прагнення до діяльності, що забезпечує успіх.

Поняття «Я сам» у 100% делінквентів асоціюється з основними кольорами, серед яких переважають червоний

(50%), жовтий (30%) і зелений (20%) кольори. Такі вибори вказують на позитивне відношення до власної особистості, оптимізм, прагнення до контактів, досягнення цілей, до високої оцінки своєї діяльності.

У 70% правослухняних підлітків дане поняття асоціюється з основними кольорами, у 30% - з додатковими, серед яких переважають синій (25%) і зелений (25%) кольори. Це вказує на в цілому позитивне відношення до власної особистості, почуття задоволеності собою, прагнення жити у спокійній обстановці, небажання брати участь у конфліктах і переживати стресові ситуації.

Поняття «Я через 5 років» 40% девіантів оцінили основними кольорами, 60% - додатковими, серед яких переважають сірий (40%) і зелений (20%) кольори. Це вказує на суперечливе й негативне ставлення до свого майбутнього, відчуття ворожості навколишніх, бажання відгородитися від середовища.

Серед правослухняних підлітків 50% оцінили дане поняття основними кольорами, 50% - додатковими. Трохи переважає синій колір (20%), що вказує на суперечливе відношення до власного майбутнього, прагнення до задоволення основних потреб, до стійкої позитивної прихильності.

Поняття «любов» 60% девіантів оцінили основними кольорами, 40% - додатковими, серед яких переважають червоний (50%), фіолетовий (20%) і коричневий (20%) кольори. Відношення до даного поняття у досліджуваних даної групи в цілому позитивне, але трохи суперечливе. Колірний вибір вказує на не завжди адекватну захопленість, прагнення справити враження, прикрість через невдачі в даній сфері життя.

Серед правослухняних підлітків 90% вибрали основні кольори, 10% - додаткові, серед яких переважає червоний (80%) колір. Це вказує на позитивне відношення до даного поняття, потребу активно діяти й домагатися успіху.

Поняття «насильство» 100% делінквентів і 100% правослухняних підлітків оцінили додатковими кольорами, серед яких переважає чорний колір: 70% у делінквентів і 80% у правослухняних підлітків. Це вказує на негативне відношення до

даного поняття, неприйняття насильства даними категоріями досліджуваних.

Таблиця 5.

Тип асоціації делінквентних підлітків (%)

Поняття	Тип асоціації			
	++	+ -	- +	- -
Родина	70,0	20,0	0	10,0
Дружба	60,0	0	20,0	20,0
Я сам	80,0	20,0	0	0
Я через 5 років	30,0	10,0	30,0	30,0
Любов	40,0	20,0	20,0	20,0
Насильство	0	0	10,0	90,0

Таблиця 6.

Тип асоціації правослухняних підлітків (%)

Поняття	Тип асоціації			
	++	+ -	- +	- -
Родина	70,0	15,0	0	15,0
Дружба	70,0	15,0	10,0	5,0
Я сам	55,0	15,0	0	30,0
Я через 5 років	45,0	5,0	5,0	45,0
Любов	70,0	20,0	5,0	5,0
Насильство	0	0	25,0	75,0

Серед делінквентів позитивне, гармонійне ставлення ми відзначаємо до понять: «родина», «дружба», «Я сам». Негативне й суперечливе – до понять «насильство», «Я через 5 років», «любов».

Серед правослухняних підлітків позитивне, гармонічне відношення ми відзначаємо до понять: «родина», «дружба», «любов», «Я сам». Негативне й суперечливе – до понять «насильство», «Я через п'ять років».

Значимі розходження на $p \leq 0,05$ рівні отримані у виборах колірних асоціацій до поняття «любов» у делінквентів і

правослухняних підлітків. Правослухняні більш позитивно й гармонійно ставляться до даного поняття.

Проведені нами теоретичний аналіз і емпіричне дослідження особливостей спрямованості підлітків, схильних до девіантної, делінквентної поведінки, дозволяють зробити наступні **висновки**:

Аналіз психологічної літератури показав, що формування девіантних форм поведінки здійснюється під впливом цілого ряду факторів, головними з яких є соціальні впливи. Різні форми поведінки, що відхиляється, складаються під впливом макросоціуму й мікросоціуму. Підлітковий вік характеризується вираженою емоційною нестійкістю, різкими коливаннями настрою, швидкими переходами від екзальтації до субдепресивних станів, що може ставати причиною виникнення девіантної, делінквентної поведінки.

Дослідження ціннісних орієнтацій у підлітків з нормативною і протиправною поведінкою показало, що цінності-цілі у правослухняних та делінквентних підлітків суттєво відрізняються. Для делінквентів значущі: здоров'я, любов; менш значущі - пізнання, воля. Для правослухняних підлітків значущими є: щасливе сімейне життя, здоров'я, впевненість у собі, продуктивне життя; менш значущою є любов. Засоби досягнення цілей також суттєво відрізняються у делінквентних та правослухняних підлітків. Для делінквентів це: акуратність, вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки. Для правослухняних досліджуваних - життєрадісність, тверда воля, вихованість, незалежність.

Дослідження ставлення до соціальнозначущих для нормативної поведінки понять підлітків з нормативною і протиправною поведінкою показало, що серед делінквентів позитивне, гармонійне ставлення відмічається до понять: «родина», «дружба», «Я сам». Негативне й суперечливе - до понять «насильство», «Я через 5 років», «любов». Серед правослухняних підлітків позитивне, гармонійне ставлення відмічається до понять: «родина», «дружба», «любов», «Я сам». Негативне й суперечливе - до понять «насильство», «Я через п'ять років».

Таким чином, можна говорити про те, що підлітки, які знаходяться на обліку в міліції, й підлітки, що не знаходяться на міліцейському обліку, мають подібну спрямованість і за відповідних обставин можуть демонструвати різні форми поведінки, що відхиляється.

Література

1. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. М.: Юристъ. 1996.- 631 с.
2. Кон И.С. Психология юношеского возраста: Проблема формирования личности. – М.: Просвещение, 1999. – 175 с.
3. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 448 с.
4. Рабочая книга пенитенциарного психолога // Под ред. В.М. Синева, В.С. Медведева – К.: “ЧП Леся”, 2000. – 179 с.